

A történelmi tapasztalat

A TÖRTÉNELMI TAPASZTALAT

*Frank R. Ankersmit székfoglaló beszéde
a groningeni egyetemen.*

*Elhangzott 1993. március 23-án, kedden
a történelemelmélet rendkívüli nyilvános
egyetemi tanári székének elfoglalása
alkalmával.*

TYPOTEX
Budapest, 2004

Köszönettel tartozunk a
Holland Irodalmi Alapítványnak,
hogy pénzügyileg támogatta a mű megjelenését.
The publication has been made possible
with the financial support from the
Foundation for the Production and Translation
of Dutch Literature.

Originally published by Historische Uitgeverij
as *De historische ervaring*
© Frank Ankersmit 1993

Fordította: Balogh Tamás

Lektorálta: Radnóti Sándor

© Hungarian translation
Balogh Tamás, Typotex, 2003

ISBN 963 9548 36 7

Témakör: történetfilozófia

Tartalom

A történelmi tapasztalat

Frank R. Ankersmit székfoglaló beszéde

Az analitikus történetfilozófia és a történelmi tapasztalat	11
A hermeneutika és a történelmi tapasztalat	16
Történészek a történelmi tapasztalatról	22
Egy történelmi tapasztalat	31
Jelen és múlt közvetlen érintkezése a történelmi tapasztalatban	44
Autenticitás	50
A fenséges jelenlegi opportunitása	52
Kant a fenségesről	55
A fenséges kanti elképzelése és a történelmi tapasztalat	64
A fenséges kanti elképzelésének fogyatékosága	68
Arisztotelész az érzékszervi benyomásokról	71

A tapintás mint a történelmi tapasztalat modellje	78
A tapintás és a fenséges	85
A köznapi fenséges volta	95
„Képzés” és történelmi tapasztalat	99
Látni, hallani és tapintani	104

Utószó

Ankersmit a „történelmi tapasztalat”-ról

Balogh Tamás

By influence habitual to the mind
The mountain's outline and its steady form
Gives a pure grandeur, and its presence shapes
The measure and the prospect of the soul
To majesty (...)

W. Wordsworth: *The Prelude* (1805)

Rector Magnificus úr,
nagyra becsült hallgatóság!*

„Az emberi értelem vagy vizsgálódás valamennyi tárgyát önként adódóan két fajtára oszthatjuk, nevezetesen *eszmék közötti viszonyokra és tényekre.*” Az eszmék közti viszonyok megállapításához „pusztán gondolati tevékenység útján is eljuthatunk”, és ezek kapcsán a logika és a matematika *a priori* igazságaira kell gondolnunk; a tények esetében „csakis tapasztalat útján ismerhető meg” az igazság; ilyesfajta *a posteriori* ismeretet rejt magában az érzék-szervvel megtapasztalható valóságra vonatkozó megszámlálhatatlan kijelentésünk, mindenekelőtt valamelyik tudományágban rendszerezett formájában. Az előbbieken David Hume-ot idéztük, aki ezt a nézetet vallotta 1748-ban írt *Tanulmány az emberi értelemről* című művében.¹ Kanttól egészen napjaink olyan filozófusaiig, mint Quine, Goodman, Kuhn,

---

* A fordító ezúton is köszöni Horváth Ágnes és – mint mindig – Kozma Zsolt segítségét.

¹ David Hume: *Tanulmány az emberi értelemről*. Budapest, Nippon, 1995. 25. o. Vámosi Pál fordítása.

Rorty vagy Foucault, számosan vitatták az *a priori* és az *a posteriori* ismeretek hume-i szigorú elhatárolását. Hume mai kritikusainál ez a támadás gyakran meglepő formát öltött, az *a priori* területének „szocializációját” vagy még inkább historizálását jelentette. Ennek eredményeként tehát az *a posteriori* ismeret területe megnőtt az *a priori* ismeret területének rovására: az *a priorinak* hittről kiderült, nem egyéb társadalmi vagy történeti eshetőségnél.

Röviden, Hume óta már csak kevesen kételkedhetnek abban, hogy tudományos ismeretünk *a posteriori* ismeret, illetve hogy ebben a körben „csakis tapasztalat útján ismerhető meg” az igazság; azaz, hogy ez az ismeret végső soron azon alapul, ami az empirikus, érzékszervi tapasztalatban van adva a számunkra. Az ismeretelmélet és a huszadik századi tudományfilozófia ezután azt tűzte ki maga elé célul, hogy bebizonyítsa, tudományos ismereteink fenséges építménye teljes egészében azon nyugszik, amihez közvetlen érzékszervi tapasztalat révén juthatunk hozzá. Ez éppoly merész, amilyen ígéretes vállalkozásnak tűnt. Tagadhatatlan, hogy ennek a programnak a megvalósítása során hatalmas nehézségekbe ütközött a tudomány. A tudománytörténészek főleg az *a priori* – e történelemben transzformált logika – historizmustól sújtott területén találták szembe magukat néhány nehéz, s főleg fájdalmas problémával.

Az analitikus történetfilozófia és a történelmi tapasztalat

Ilyen előzmények után két okból is azt vártuk volna, hogy a történelemelmélet a történelmi tapasztalatra, a múlt átélésére vonatkozó bölceleti reflexiót választja majd kiindulópontjául. Először is azért, mivel a történelem igényt tart rá, hogy olyan tudománynak tekintsék, amely az empirikus valóság egy szeletét kutatja – bármennyire sajátosak is a valóságnak ezzel a szeletével kapcsolatos problémák. Másodszer, megalapozottnak tűnik az a várakozás, hogy a történelmi tapasztalatra vonatkozó történelemelméleti reflexió hozzájárulhat azoknak az imént vázolt apóriáknak a megoldásához, amelyekkel napjaink tudományfilozófusa szembetalálja magát. Azonban, bármily meglepően hangozzék is, a történetfilozófusok mindezidáig a legcsekélyebb érdeklődést sem mutatták a történelmi tapasztalat iránt. Sem a legbefolyásosabb monográfiák, sem a legjelentősebb történelemelméleti kézikönyvek szerzői nem méltatták figyelemre a történelmi tapasztalatot. A legtekintélyesebb történelemelméleti szakfolyóirat, a *History and Theory*, több mint harminc éves fennállása során tizenötezernél is több oldalon egyetlen cikket sem szentelt a történelmi tapasztalat kérdésének. Semmi jele egy esetleges for-

dulatnak. Ellenkezőleg, a történelemelmélet jelenleg uralkodó irányzata, az úgynevezett narrativizmus, még az analitikus történelemfilozófiánál is elenségesebb érzülettel viseltetik a történelmi tapasztalattal szemben. Ugyanis a narrativizmus főként azt a kérdést boncolgatja, hogy a történelmi ismeret miként épül be a történelmi elbeszélésbe vagy a történeti szintézisbe. Ebből a nézőpontból a történelmi tapasztalat csupán egy a témák sorában, és nem probléma; tovább is mehetünk, ilyen előfeltevésekkel még csak nem is tehető fel értelmesen a történelmi tapasztalat mibenlétére vonatkozó kérdés. Sőt, védhető az a tétel, hogy a narrativizmus nem csupán indifferens a történelmi tapasztalattal szemben, hanem kimondottan ellenséges érzelme- ket táplál iránta. Az elbeszélés a tapasztalat halála, és fordítva.²

---

² Az elbeszélésnek (a narratív történelemnek) és a tapasztalatnak ezt az összeütközését gyönyörűen fogalmazta meg Tolsztoj a *Háború és béke*ben. Amikor a súlyosan sebesült Andrej Bolkonszkij az austerlitz-i csatamezőn hever, a véletlen a közelébe sodorja Napóleont. Napóleon fölébe hajol, és azt mondja: „Ez szép halál.” Bolkonszkij hallotta ezeket a szavakat, „mégis úgy hallgatta, akár a légyzümmögést. Egy cseppet sem érdekelték, sőt észre sem vette, s mindjárt el is felejtette őket. Égett a feje; érezte, hogy elvérzik, és látta maga felett a messzi, magas, örök eget. Tudta, hogy ez Napóleon, az ő hőse, de ebben a pillanatban Napóleon oly jelentéktelen kis ember volt a szemében ahhoz képest, ami a szálló felhők lepte végtelen, magas ég és a lelke közt végbe-

Mi magyarázhatja, sőt, mi igazolhatja ezt az általános megvetést a történelmi tapasztalat témája iránt? A történetfilozófus alighanem rámutatna, hogy nem magának a múltnak a megtapasztalása jelenti a történelmi ismeret alapját, hanem az a tapasztalatra alapozott ismeret, amelyre a történész a forrásanyag tanulmányozása révén és során tesz szert. Valószínűleg még azt is hozzátenné, hogy ebben a helyzetben nincs semmi nyugtalanító, semmi, ami hiányérzetet keltene. Ugyanis a természettudós sem rendelkezik közvetlen érzékszervi tapasztalattal az általa tanulmányozott elemi ré-

---

ment.” (Makai Imre fordítása.) Napóleon, hiába maga a megtestesült történelem, és annak a hatalmas konfliktusnak az inkarnációja, amely a francia forradalom kitörésével vette kezdetét, semmiség volt ahhoz képest, amilyen intenzitással a vérbe fagyott Bolkonszkij utolsó pillanatait átélte. A tapasztalat környezetében nincs helye az elbeszélésnek – és megfordítva. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani drs. E. Runiának, akinek készülő disszertációjából ezt a példát vettem.

Meglepő, hogy Gadamer lovagiasan elismeri a tapasztalat és a nyelv (vagy narrativitás) eredendő összeférhetetlenségét: „Tudjuk, hogy a nyelvi megragadás milyen sokat segít abban, hogy a tapasztalatokkal megbirkózzunk. Úgy érezzük, hogy fenyegető és lesújtó közelségük messze távolodik, arányokat ölt, közölhetővé válik, s így pórázra vannak fogva.” H. G. Gadamer: *Igazság és módszer*. Budapest, Gondolat, 1984. 315. o. Bonyhai Gábor fordítása. (Köszönet drs. H. Motshagennak.) Okfejtésünk terminológiájával: a tapasztalat „fenségesség”-ét megöli a nyelv szépsége.

szecskékről, csupán azoknak egy fényérzékeny lemezen vagy egy Wilson-féle ködkamrában hagyott nyomait ismeri. Ezért aztán a történész semmivel sincs rosszabb helyzetben a természettudósnál, amikor a múltat csak annak nyomaiból ismeri.³ Kétségkívül több minden szól emellett: mégsem kielégítő ez a gondolatmenet, mégpedig két okból. Először is, tagadhatatlan, hogy az egzakt tudományok olyan típusú jelenségek tanulmányozásában gyökereznek, melyek mint olyanok – vagyis nem csupán nyomok formájában – adva vannak az érzékszervi tapasztalatban. Gondoljunk csak Galilei hulló tárgyaira, a Newton által megfigyelt fénytörésre vagy arra, amit az égés jelent a kémia, illetve a betegség és a halál az orvostudomány számára. Nehezen elképzelhető, hogy az egzakt tudományok valaha is kifejlődhettek volna anélkül, hogy valamiként ne az ehhez hasonló, a közvetlen érzékszervi tapasztalatban adott jelenségek jelentették volna a kezdetet. Kutatási tárgya a történész számára nem kínál hasonló kiindulópontot. Még egy történeti szereplő ránk maradt legbensőségesebb és „hamisítatlan” vallomása sem több pusztán nyomnál vagy forrásnál a történész számára, és semmiképp sem tekinthető a történelem és a meg-

---

³ A. C. Danto: *Analytical Philosophy of History*. Cambridge, 1968. 95. o.: „Törvényszerű, hogy a természettudósok számára közvetlen megfigyelés útján nem hozzáférhető megfigyelésük tárgya.”

ismerő alany találkozási pontjának. Ha valahol, akkor a történelemben áll ellen minden megköze-
lítésnek a valóság egy szelete. Sehol sem annyira
meghatározatlan és problematikus az ismeret és
az adott ismeret tárgyának viszonya, mint a törté-
nési gyakorlatban, és ha elfogadjuk, hogy így áll-
nak a dolgok, akkor kétségkívül bizonyos *a priori*
valószerűségre tesz szert az a manapság sokat
hangoztatott tétel, miszerint a történész inkább
„csinálja”, mintsem „felleli” a történelmet. Rövi-
den, a történészi gyakorlat összevetése a termé-
szettudományokkal nemhogy megszüntetné, ha-
nem inkább csak még tovább növeli a történe-
lem művelésének empirikus alapjaival kapcsola-
tos nyugtalanságunkat.

Másodszor, a múlt nyomai (s nem a múlt mint
olyan) „érzékszervi tapasztalat”-ának gondolatá-
ban van valami felemás, ami mintha már önmagá-
ban is elegendő lenne ahhoz, hogy messzebb ke-
rüljünk mindattól, amit természetszerűleg a való-
ság érzékszervek útján történő megtapasztalásá-
hoz társítunk. Ha azt mondjuk egy történésről,
hogy „tapasztalatra” tett szert a múltból ránk ma-
radt nyomok vagy források tanulmányozásában,
akkor ezen azt értjük, hogy birtokában van bizo-
nyos forrásokon alapuló történelmi ismeretnek,
vagy még gyakrabban, hogy kiigazodik a rendel-
kezésre álló forrásanyagban. Mindkét esetben el-
tűnik, háttérbe szorul a források által kiváltott ér-

zéki tapasztalat vagy a források érzékelésének mozzanata. Ha fel is merül valami az érzékszervi tapasztalat körébe tartozó a források tanulmányozása közben, az akkor sem igen játszik szerepet a továbbiakban, és nyilvánvalóan ellenkezik „a múlt nyomainak tanulmányozásában szerzett tapasztalat” fogalmának logikájával. A hangsúly a tapasztalatról mindkét említett esetben arra tevődik át, hogy a történész miként *használja fel* a tapasztalattát. Az empiria átadja helyét az empirián alapuló ismeretnek, az ilyen ismeret formájának és annak a történelemelméleti vitának, hogy a történészi gyakorlatban milyen elvek szerint kezelhető helyesen ez az ismeret.

A hermeneutika és a történelmi tapasztalat

A szó voltaképpen értelmében vett tapasztalattól a történelmi ismeret elrendezése és a történelmi ismeret beolvasztása, feldolgozása irányába történő elmozdulást *ad oculos* demonstrálja a német történelemelmélet, különösen a hermeneutikai hagyomány. Első látásra úgy tűnik, mintha ebben a hagyományban nagyon komolyan vennék a történelmi tapasztalatot; azonban alaposabban megvizsgálva a kérdést kiderül, hogy ebben a hagyo-

mányban a történelmi tapasztalatot mindattól a közvetlenségtől megfosztják, amit a fogalomhoz társítunk, és a történelmi tapasztalat feloldódik a történeti belátás módszertanilag megalapozott módon történő feldolgozásának aktusában. Valójában a hermeneutika éppen hogy ennek a közvetlenségnek a felszámolását tekinti legfőbb célkitűzésének. Ezt azonnal beláthatjuk, ha nyomon követjük az „Erlebnis” (élmény) szó történetét, amely a hermeneutikában a történelmi tapasztalatot jelöli. Talán meglepőnek tűnik, de azt látjuk, hogy ez a szó neologizmus. Valószínűleg Hegel használta elsőként, és csak 1870 táján nyert végleg polgárjogot. Gadamer utal rá – és ez a mi szempontunkból komoly jelentőséggel bír –, hogy a szónak kezdetől kettős jelentése volt. Mindenekelőtt a szóhoz „annak a közvetlenségnek a jelentésárnyalata tapad, amellyel valami valóságosat fogunk fel”,⁴ röviden, a közvetlenség jelentésárnyalata, amelyet az érzékszervi tapasztalathoz társítunk. Ugyanakkor azonban más értelemben is használták, annak a maradandó tartalmát jelölték vele, amit megélünk; vagyis a szó másik jelentése az élményben adott értelmezése, feldolgozása – „Verarbeitung”-ja – volt.⁵ Ez a második jelentés szép lassan kiszorította az elsőt.

---

⁴ Gadamer: *Id. mű.* 64. o.

⁵ *Uo.*